

بررسی ترجمه آیات مشابه در قرآن کریم
(با توجه به ترجمه غلامعلی حداد عادل)

ترجمة الآيات المتشابهة في القرآن الكريم

عبدالرسول الهای¹

حبیب کشاورز²

چکیده :

در قرآن کریم آیاتی وجود دارد که یک یا چند بار به صورت کاملاً مشابه در یک سوره و یا چند سوره، تکرار شده است. یکی از مسائل مهم در ترجمه قرآن کریم، ترجمه اینگونه آیات است، از آنجا که مشابه بودن این آیات از روی حکمت الهی است، مترجمان نیز باید در ترجمه خود این مسأله را رعایت کرده و برای آیات مشابه ترجمه‌ایکسان ارائه کنند. از طرفی ممکن است تفاوت در ترجمه، مفهوم آیه را نیز تحت تأثیر قرار دهد و برای یک آیه مشابه دو مفهوم ارائه شود. غلامعلی حداد عادل در ترجمه خود این مسأله را رعایت نکرده و برای اینگونه آیات، ترجمه‌های متفاوتی ارائه کرده است. در این مقاله سعی شده ضمن اثبات لزوم ارائه ترجمه یکسان برای آیات مشابه، همگونی ترجمه آیات در ترجمه حداد عادل از قرآن کریم نیز مورد بررسی قرار گیرد.

کلمات کلیدی: ترجمه قرآن، حداد عادل، آیات مشابه، همگونی ترجمه

¹ دانشجوی کارشناسی ارشد مترجمی زبان عربی دانشگاه تهران - پردی سقم
آدرس:

تهران خیابان انقلاب اسلام ی، چهارراه کالج، کوچه سعید ی، خبرگزار ی فارس، گروه عرب ی

ایمیل: rasolelhaei@yahoo.com

تلفن تماس: 00989126114869

² دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی دانشگاه تهران

آدرس: تهران، سعادت آباد، بلوار 24 متری، کوچه سوم شرقی، پلاک 6،
مجتمع دانشگاه تهران، واحد 704

ایمیل: dkeshavarz@ut.ac.ir

تلفن تماس: 00989124789649

مقدمه :

قرآن کریم مشعل فروزانی است که در سده های دراز، انبوه انبوه انسان های سرگشته را به مقصد اعلی و مقصود والا رهنمون گشته است. قرآن کریم از یک سو قانون اساسی اسلام و ضامن سعادت جامعه انسانی است و از سوی دیگر سند زنده و معجزه ماندگار آخرین دین الهی است که با ندایی سرفرازانه همگان را به مبارزه طلبیده است،¹ و برای آرامش خاطر و اطمینان قلب پیامبر(ص) فرموده است: (قُلْ لَنْ يَأْتِيَنَّكُمْ إِلَهٌ جَدِيدٌ وَالْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا²) (بگو اگر جن و انس گرد آیند تا مانند این قرآن بیاورند، مانند آن را نخواهند آورد، هر چند پشتیبان یکدیگر باشند)

مسأله ترجمه در مورد سخن قدسی خداوند متعال با تمام ویژگی های منحصر به فردش از اهمیت برجسته ای برخوردار است و بسیاری از مترجمین بر بی بضاعتی خویش در برابر شکوه و عظمت قرآن کریم اعتراف کرده و به دلیل بار معنایی گسترده این متن مقدس، برگرداندن آن به زبانی دیگر را بسیار دشوار دانسته اند.

ترجمه قرآن کریم از دیرباز مورد بحث بوده است و مخالفین و موافقین ترجمه قرآن، کتاب هایی در این زمینه نگاشته اند، و یا بخشی از کتاب های خود را به آن اختصاص داده اند، همچنین مراجع و علمای مذاهب فتوایی در این زمینه صادر کرده اند که همه و همه نشان دهنده اهمیت این مسأله است.

یکی از مشکلات ترجمه قرآن، ترجمه آیات مشابه است، این آیات بارها در قرآن تکرار شده اند اما مترجمان بدون توجه به این تکرار، این آیات را در هر سوره به شکلی متفاوت ترجمه کرده اند. از آنجا که مشابه بودن این آیات بر اساس حکمت الهی است مترجم نیز باید به این نکته دقت کرده و برای آیات مشابه ترجمه ای یکسان ارائه کند. این کار برای نزدیکتر شدن زبان ترجمه به زبان قرآن، کمک شایانی می کند، و مترجم می تواند، با مشابه آوردن ترجمه ها، هدفی که خداوند با مشابه آوردن آن آیه در نظر داشته را در ترجمه نیز نشان دهد.

¹ بقره / 23 ، یونس / 38 ، هود / 13 و 14
² اسراء / 88

نکته دیگر این که، تفاوت در ترجمه هر چند ممکن است ظاهری باشد و مفهوم یکسان باشد، اما گاهی موارد تفاوت در ظاهر ترجمه ممکن است به تفاوت در مفهوم بینجامد و اینجاست که لزوم ارائه ترجمه یکسان برای آیات مشابه، بیش از پیش احساس می‌شود.

برخی مترجمان، بر خلاف تأکید قرآن پژوهان به لزوم ارائه ترجمه یکسان برای آیات مشابه (ر.ک: خرمشاهی، 1388: 488)، برای این گونه آیات ترجمه اییکسان ارائه نداده اند. از جمله می‌توان به ترجمه دکتر غلامعلی حداد عادل از قرآن اشاره کرد، که در بیشتر موارد، برای آیات مشابه، ترجمه‌ای یکسان ارائه نداده است و این تفاوت در ترجمه، در برخی موارد مفهوم آیه را نیز تحت تأثیر قرار داده است. در این مقاله سعی شده این مسأله مورد بررسی قرار گیرد.

تا کنون در این زمینه پژوهش‌های اندکی انجام شده است، از آن جمله می‌توان به مقاله «نقد و بررسی ترجمه قرآن کریم، از آیت الله مکارم شیرازی» بخش «یکسانی و همگونی ترجمه قرآن» نوشته مرتضی کریمی نیا اشاره کرد. همچنان که بهاء الدین خرمشاهی در بررسی‌های معاصر قرآن کریم، در کتاب «بررسی ترجمه‌های امروزی فارسی قرآن کریم» این مسأله را مورد توجه قرار می‌دهد.

در این مقاله، بعد از معرفی مختصر ترجمه حداد عادل از قرآن کریم، ضرورت ارائه ترجمه یکسان از آیات مشابه، با استناد به نظرات صاحب نظران پژوهش‌های قرآنی، تبیین شده و در نهایت عدم ارائه ترجمه یکسان از آیات مشابه در ترجمه حداد عادل از قرآن کریم با ذکر چند نمونه، بررسی شده است.

معرفی ترجمه حداد عادل از قرآن و مهم‌ترین ویژگی‌های آن:

یکی از جدیدترین ترجمه‌های معاصر از قرآن کریم، ترجمه غلامعلی حداد عادل است که حقیقتاً از بهترین ترجمه‌های فارسی قرآن کریم تا به حال بوده. درصد اشتباهات در این ترجمه بسیار اندک می‌باشد و اصول علمی در ترجمه آن رعایت شده است.

«ترجمه حداد عادل از قرآن کریم در چاپخانه بزرگ آستان قدس رضوی که برای چاپ قرآن تأسیس شده، به زیور طبع آراسته گشته است.» (رکنی‌زادی، 1390: 1)

این ترجمه قبل از رسیدن به مرحله چاپ و انتشار، بارها ویرایش شده و بیشتر مترجمان و صاحب نظران مطرح ترجمه قرآن، آن را ویرایش کرده‌اند و در مورد آن نظر داده‌اند.

بهاء‌الدین خرمشاهی که خود یکی از ویراستاران این ترجمه بوده است، در معرفی این ترجمه می‌گوید:

«این ترجمه یکی از دقیق‌ترین ترجمه‌های فارسی قرآن کریم است، به نظر اینجانب {بهاء‌الدین خرمشاهی} احتیاط و تجربه علمی اجازه نمی‌دهد که هیچ ترجمه‌ای از میان بیش از هفتاد ترجمه فارسی غیر تحت اللفظی و غالباً امروزی قرآن کریم مطلقاً دقیق‌ترین ترجمه بدانیم یا بشماریم.

نثر ترجمه‌ایشان نثر معیار است، در میان بیش از چهل ترجمه در سی سال اخیر فقط ترجمه آقای «ابوالقاسم امامی» است که نثر آن کهن‌گرایانه و فارسی‌گرایانه افراطی است، ترجمه استادانه آقای سید علی موسوی گرمارودی هم آگاهانه بهره‌کهن‌گرایی اش بیش از حدی است که به نحو طبیعی در نثر معیار امروزی فارسی وجود دارد.» (خرمشاهی، 1388: 487)

«زیبایی نگارش، نثر معیار در خور همگان، معادل‌های فارسی روان، استواری جملات و رعایت نکات ادبی و گاه ارائه ظرافت‌های بلاغی، از جمله ویژگی‌های این ترجمه است.» (کوشا، 1391: 86)

«سبک این ترجمه، مفهوم گرایانه است و برای اکثریت عظیمی از مخاطبان قابل فهم و مانوس است. مهارت مترجم در صناعت ترجمه در حد عالی و متعالی است، همین است که مترجم به سراغ شیوایی و خوشخوانی نثر ترجمه رفته و به خوبی از عهده آن برآمده است. از همین رهیافت و روحیه و رفتار زبانی است که مترجم در مصاحبه خود از مترجمانی که کلماتی چون (مپراکنید) و (مجادله پردازان) به کار برده‌اند انتقاد می‌کند. مترجم از هر گونه غرابت و اژگانی و ساختاری و سبکی پرهیز می‌کند و آن را تصنع و تکلف و این را رمانده خاطر خوانندگان می‌داند.» (خرمشاهی، 1388: 487)

«مترجم به حق بر این اعتقاد است که حروف و ادات تأکیدی عربی، همانندی در زبان فارسی ندارد. همین است که به کلی از کاربرد همانا و هرآینه و به درستی که و به تحقیق و (پس) های فراوان در نثر ترجمه پرهیز دارد. گاه معادل و مابه‌ازاء این موجودات زبانی را به نحوی غیرمستقیم و غیر کلیشه‌ای در ترجمه اش می‌آورد.» (همان: 487)

آیات مشابه در قرآن و ضرورت ارائه ترجمه یکسان:

در قرآن کریم عبارت ها و آیات مشابه بسیاری وجود دارد و چگونگی ترجمه این عبارت ها و آیات مشابه اهمیت بسیاری دارد، چون برخی از مترجمان بدون دلیل، ترجمه های متفاوتی از یک عبارت که عینا در دو یا چند جای قرآن آمده، ارائه می دهند. البته شاید گفته شود که هر آیه در هر جایی از قرآن با توجه به سیاق سوره ترجمه می شود و ممکن است مفهوم یک آیه در یک سوره با مفهوم همان آیه در سوره دیگر متفاوت باشد. اما باید گفت عدم ارائه ترجمه یکسان برای آیات مشابه توسط مترجمان به دلیل توجه به سیاق آیات و سوره نبوده است، بلکه به دلیل عدم توجه به مشابه بودن این آیات بوده است، برای مثال در سوره الرحمن که آیه (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ)¹ چندین بار تکرار می شود و این تکرار کاملا واضح و آشکار است، مترجمان از جمله «آیت الله مکارم شیرازی»² و «حداد عادل»³، برای آن ترجمه یکسان ارائه داده اند.

اما زمانی که آیات مشابه در یک سوره با فاصله آمده و مترجم متوجه این مشابهت نشده، ترجمه متفاوت ارائه داده است برای مثال آیه 47 و آیه 122 سوره بقره با هم مشابه است (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ)⁴ اما بیشتر مترجمان ترجمه ای یکسان از آن ارائه نداده اند، برای مثال ابوالفضل بهرام پور برای این آیه که دو بار در سوره بقره تکرار شده است دو ترجمه متفاوت ارائه می دهد.

ترجمه آیه 47 سوره بقره: ای بنی اسرائیل! نعمتم که بر شما ارزانی داشتم و شما را بر جهانیان (مردم زمانه) برتری دادم به یاد آرید.

ترجمه آیه 122 سوره بقره: ای بنی اسرائیل! نعمتی را که بر شما ارزانی داشتم و شما را بر جهانیان {مردم زمانه} برتری دادم یاد کنید.

¹الرحمن 16

²ترجمه مکارم از این آیه در تمام سوره به یک شکل است و به این صورت ترجمه شده است: پس کدامین نعمتهای پروردگارتان را انکار می کنید؟!
³حداد عادل این آیه را به این شکل ترجمه کرده است و در کل سوره به یک شکل ترجمه شده است: حال کدام یک از نعمتهای پروردگارتان را انکار می کنید.

⁴بقره 47 / بقره 122

مترجم در ترجمه عبارت (نِعْمَتِي الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ)¹ در آیه 47 آن را (نعمتم که بر شما ارزانی داشتم) ترجمه می کند و همین عبارت را در آیه 122 (نعمتی را که بر شما ارزانی داشتم) ترجمه می کند. مطمئناً تفاوت بین این دو ترجمه، با در نظر گرفتن تفاوت سیاق آیه نبوده است، بلکه به دلیل عدم توجه مترجم به مشابه بودن این آیه و تکرار آن در این سوره است. و ترجمه نخست، یعنی (نعمتم که بر شما ارزانی داشتم) ترجمه ای به مراتب بهتر است، چون پای بندتری به متن آیه دارد.

«جریان یک جمله به الفاظی که در آن به کار رفته جهت معنایی خاص می بخشد و جریان کلی مجموعه یک متن، به هر یک از جمله هایی که در آن آمده جهت مفهومی ویژه ای می دهد، لذا می توان یک لفظ را جدای از جمله اش معنا کرد و نه یک جمله را جدای از مجموعه ای که در آن قرار دارد.» (نجار، 1381: 62)

البته زمانی که می گوئیم مترجم قرآن باید در ترجمه عبارت ها و آیات مشابه دقت کند تا ترجمه هماهنگ و یکدست باشد، این بدان معنا نیست که مترجم نباید به سیاق آیات قرآنی بی توجه باشد. چون در برخی موارد برخی آیات و عبارت های قرآنی ظاهر مشابه است اما در ترجمه آن باید به سیاق آیات نیز توجه شود.

چرا که «یکی از اصول و نکاتی که مترجم قرآن کریم باید نسبت به آن آگاهی کامل داشته باشد، توجه به سیاق آیات است که معطلات ترجمه را بر طرف می سازد، زیرا برای درک بار معنایی الفاظ قرآن هرگز رجوع به کتب لغت معتبر کفایت نمی کند و باید به نحوه کاربرد آن لغت در سیاق آیات نیز توجه نمود و فضایی آیات را مورد توجه قرار داد که در این توجه ها مقاطع آیات کمک بسیاری درک صحیح روند آیات و فضایی مفاهیم می نماید.» (نجار، 1381: 62)

یکی از مسائلی که می توان آن را از نقاط ضعف ترجمه های معاصر دانست، عدم توجه به ارائه ترجمه همسان و همگون از آیاتی است که عیناً در قرآن بارها تکرار شده است. بیشتر مترجمان به ارائه ترجمه یکسان از آیات مشابه پای بند نبوده و آیات مشابه را در هر سوره، به شکلی متفاوت ترجمه می کنند. از آنجا که مشابه بودن آیات حتماً به اقتضای حکمت الهی بوده است، باید در ترجمه نیز این نکته رعایت شده و ترجمه همسان باشد.

¹ بقره 47 / بقره 122

چنان که بهاء الدین خرمشاهی در بخشی از کتاب خویش در این باره می گوید:

«در شرایط مساوی ، کلمات و عبارات یکسان ، بهتر است یکسان ترجمه شود و امروزه به مدد فهرست ها و کتابهایی که یکسانی ها و همسانی های قرآنی را نشان می دهد ، می توانیم همه این گونه موارد را یکسان ترجمه کنیم.» (خرمشاهی، 1388: 488)

منتقدان و صاحب نظران عرصه ادبیات و بلاغت بر این نکته توافق دارند که تکرار در متون نوشتار ادبی، چه در شعر و چه در نثر، یکی از جنبه های بلاغی متن محسوب می شود. نویسندگانی شاعر با مکرر ساختن واژه، عبارت یا جمله واره ای خاص می کوشد آن را در ذهن خوانندگان برجسته سازد و مورد تأکید قرار دهد. (غضنفری، 1389: 58)

دو تن از صاحب نظران حوزه ترجمه شناسی، گفتمان و نقد ترجمه، یعنی حتیم و میسن تکرار در متن را گونه ای ویژگی بینامتنی می شمرند و بر این باورند که تکرار تدبیری است هدفمند، تعمّدی و مبتنی بر انتقال معنایی خاص از سوی پدیدآورنده متن که در پی تأکید، برجسته سازی، تأثیر هر چه بیشتر و تحکیم معنا در ذهن خواننده است. (غضنفری ، 1389: 61)

همسان سازی معادل های کلمات، کاری دشوار است، اما به هر حال ضروری است؛ چرا که این همسان سازی، نظم کلمات و آیات و همگونی آنها را در ترجمه منعکس می سازد و یکی از نقدهایی که معمولاً در مورد ترجمه ها وجود دارد عدم رعایت این قاعده است. بنابراین در ترکیب ها و جمله ها و کلمات مشابه، لازم است که از قبل ، معادل یابی دقیق انجام شود و بر اسا آن سراسر ترجمه، یکدست انجام شده و یکسان سازی شود. (رضائی، 1386: 211-212)

نظریات متعددی در زمینه آیات مشابه در قرآن وجود دارد. یکی از ادبایی عرب در این باره می نویسد: نظام واژگانی قرآن مبتنی بر تدبیر است ؛ هر واژه ای هدفی را برآورده می سازد و چنانچه واژه های مکرر در ترجمه منعکس نگردد ، احتمال دگرگونی در متن اصلی بسیار است. (علی ، 2006: 26)

تکرار و آیات مشابه در قرآن به عقیده یکی از قرآن پژوهان عرب، دو هدف اصلی دارد؛ یکی دینی و دیگری بلاغی. از نظر دینی و قنّیک آیه در قرآن تکرار می شود می خواهد شدت توجه را به آن مسأله نشان دهد و از نظر بلاغی تکرار و آیات مشابه، بلاغت متن را بالا می برد. (المطعنی، ج 1، 1992: 322)

همانطور که گفتیم عدم یکسانیت ترجمه آیات مشابه تا زمانی که محدود به الفاظ است، قابل گذشت است، هر چند مترجم باید از آن پرهیز کند، اما هر گاه عدم یکسانی محدود به الفاظ نمی‌شود بلکه از یک آیه مشابه در دو سوره، دو برداشت متفاوت می‌شود و ترجمه علاوه بر الفاظ در مفهوم نیز متفاوت هستند به هیچ وجه قابل گذشت نیست.

عدم یکسانی در ترجمه آیات مشابهی که در سوره های متفاوت می آیند را می توان ناشی از عدم توجه مترجم به همسانی این آیات دانست، اما زمانی که یک آیه در یک سوره دو یا چند بار عیناً ذکر می‌شود از مترجم انتظار می‌رود ترجمه یکسانی از آن ارائه دهد.

ترجمه آیات مشابه در ترجمه حداد عادل از قرآن کریم:

همانطور که پیش‌تر گفتیم یکی از نقاط ضعف ترجمه های معاصر، عدم ارائه ترجمه یکسان برای آیات مشابه قرآن است. ترجمه غلامعلی حداد عادل نیز از این دست ترجمه هاست و مترجم برای آیات مشابه ترجمه یکسان و همگون ارائه نمی‌دهد.

بهاء الدین خر مشاهی با مطالعه این ترجمه بیان می‌کند که کلمات و عبارات و حتی آیات مشابه، در این ترجمه همه جا و همیشه یکسان ترجمه نشده‌اند. (ر.ک: خر مشاهی، 1388: 488)

آیات مشابه در قرآن به دو شکل می‌آید؛ نخست آیاتی که در یک سوره تکرار می‌شوند مانند آیه (فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ) در سوره الرحمن و آیه (وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ) در سوره مرسلات که بارها تکرار می‌شوند. دوم آیاتی که در دو سوره متفاوت تکرار می‌شوند، مانند آیه (وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ¹) که در چندین سوره تکرار می‌شود.

مترجم معمولاً آیاتی که در یک سوره تکرار می‌شود را به یک شکل ترجمه می‌کند، برای مثال آیه (وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ)² ده بار در سوره مرسلات تکرار شده است و در هر ده بار به یک شکل ترجمه شده است: آن روز، وای بر دروغ انگاران. اما این رویه در همه جای ترجمه رعایت نشده و در این ترجمه به آیاتی بر می‌خوریم که در یک سوره دو یا چند بار تکرار شده اند و مترجم برای آنها ترجمه‌های

¹ نمل/71، ملک، 25 / یونس، 48 / انبیاء، 38 / سبأ، 29 / یس، 48

² مرسلات 15

متفاوتی ارائه کرده است. برای مثال می توان به آیه (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ) اشاره کرد که دو بار در سوره بقره ذکر شده، اما مترجم دو ترجمه متفاوت از آن ارائه می کند که در ادامه بررسی خواهد شد.

یکی از این نمونه ها آیه (يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ)¹ است که عینا در آیه 47 و 122 سوره بقره تکرار شده است. همانطور که گفتیم مترجم برای این آیه ترجمه متفاوتی ارائه داده است. مترجم به مشابهت و یکسانی این دو آیه در یک سوره نیز بی توجه بوده است:

ترجمه آیه 47 سوره بقره: «ای بنی اسرائیل به یاد آرید آن نعمتم را که بر شما ارزانی داشتم و (به یاد آرید که) بر جهانیان (آن روزگار) برتری تان بخشیدم.»

ترجمه آیه 122 سوره بقره: «ای بنی اسرائیل آن نعمت مرا، که بر شما ارزانی داشتم و بر جهانیان (آن روزگار) برتری تان دادم، به یاد آرید.»

همانطور که پیش تر گفتیم: مترجم بارها اشاره کرده است که حروف و ادات تأکیدی عربی، همانندی در زبان فارسی ندارد. همین است که به کلی از کاربرد الفظی مانند «همانا و هرآینه و به درستی که و به تحقیق» و (پس) های فراوان در نثر ترجمه پرهیز دارد. گاه معادل و مابازاء این موجودات زبانی را به نحوی غیرمستقیم و غیر کلیشه ای در ترجمه اش می آورد. (ر.ک: خرمشاهی، 1388: 487) اما باید گفت در بسیاری موارد که ترجمه این آیه نیز از جمله آن موارد است، مترجم با وجود این که سعی کرده برای نشان دادن تأکید از الفظی مانند «همانا» استفاده نکند، اما تأکید موجود در آیه را در ترجمه لحاظ نکرده است.

در ترجمه عبارت (وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ)² حرف «إِنَّ» که از حروف مشبهة بالفعل است و در زبان عربی ادات تأکید محسوب می شود، در ترجمه لحاظ نشده است.

¹ بقره 47 و 122

² بقره 47 و 122

توضیحاتی که مترجم معمولاً برای روشن تر شدن معانی واژه ها و عبارات ها در متن ترجمه بین هلالین می آورد نباید آنچنان زیاد باشد که از حد ترجمه خارج شود و یافتن ترجمه از شرح کاری دشوار گردد. اما مترجم علی رغم این که خودش اعلام کرده که از این کار پرهیز نموده است، این مسأله را رعایت نکرده و گاه توضیحات زیادی برای ترجمه یک آیه می آورد. برای مثال در ترجمه آیه 47 سوره بقره می گوید: ای بنی اسرائیل به یاد آرید آن نعمتم را که بر شما ارزانی داشتم و **(به یاد آرید که)** بر جهانیان **(آن روزگار)** برتری تان بخشیدم.

مترجم در ترجمه آیات نوع دوم، یعنی آیات مشابهی که در یک یا چند سوره متفاوت تکرار شده، مشابه بودن آیات را مورد توجه قرار نداده و به جرأت می توان گفت در هیچ یک از این مثال ها ترجمه یکسان و همگون ارائه نداده است. متأسفانه این ناهمگونی در ترجمه آیات مشابه محدود به تفاوت الفاظ نمی شود بلکه حتی گاهی موارد نوع ترجمه نیز متفاوت است. یعنی در برخی موارد یک آیه در یک سوره به شکل معنایی ترجمه شده است و همان آیه در سوره دیگر به شکل تحت اللفظی ترجمه شده است.

یکی از مواردیکه عدم یکسانی ترجمه در آن کاملاً مشهود است، ترجمه آیه 71 سوره نمل است که مشابه آیات ملك، 25 و یونس، 48 و انبیاء، 38 و سبأ، 29 و یس، 48؛ است. این آیه به شکل کاملاً مشابه شش بار و در شش سوره متفاوت، در قرآن تکرار شده است و جالب اینجاست که مترجم برای این آیه در هر جا یک ترجمه متفاوت می آورد و عملاً شش ترجمه از آن به دست می دهد.

(وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدُ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ¹)

در ابتدا ترجمه هریک از آیات را ذکر می کنیم و سپس به موارد عدم همسانی ترجمه اشاره خواهیم کرد.

نمل 71: و گویند اگر راست می گویند آن وعده کی فرا خواهد رسید.

ملك 25: و گویند اگر راست می گویند این وعده کی خواهد بود؟

یونس 48: گویند این وعده (قیامت)، اگر راست می گویند، کی خواهد بود.

¹نمل/71، ملك، 25 / یونس، 48 / انبیاء، 38 / سبأ، 29 / یس، 48

انبیاء 38: و گویند اگر راست می گویند این وعده (قیامت) کی خواهد بود.

سبأ 29: و گویند اگر راست می گویند این وعده (قیامت) کی خواهد رسید.

یس 48: و گویند اگر راست می گویند این وعده کی خواهد رسید.

با دقت در ترجمه های فوق در میابیم که تقریباً این آیه در هیچ یک از موارد همسان ترجمه نشده است، و تفاوت های عمده ای با یکدیگر دارد. برای مثال فقط در یکی از آیات علامت سؤال (?) در پایان جمله آمده و در سایر موارد نیامده است. حال باید گفت اگر این عبارت سؤالی است و نیازمند علامت سؤال است چرا فقط در یک جا سؤالی ترجمه شده است؟ و اگر عبارت خبری است و نیازی به علامت سؤال ندارد، چرا در یک مورد بدون این که تفاوتی با سایر موارد داشته باشد، از علامت سؤال استفاده شده است. همچنین در ترجمه این آیه در برخی موارد توضیحات تفسیری افزوده شده، ولی در برخی موارد این توضیحات حذف شده است.

نکته دیگر این که «واو» در عربی کاربردهای زیادی دارد. یکی از کاربردهای آن، آمدن در ابتدای جمله است که این مسأله در قرآن در بسیاری از آیات دیده می شود، اما در زبان فارسی تنها کاربرد «واو» مربوط به عطف است و در ابتدای جملات «واو» ذکر نمی شود، مترجم در ترجمه این آیات فقط یک بار (یونس 48) این نکته را رعایت کرده و «واو» را از ابتدای جمله حذف کرده است. اما در سایر موارد جملات خود را با «واو» آغاز کرده است.

آیه 1 سوره زمر که مشابه آیات 2 جاثیه، و 2 احقاف، و 2 غافر، است نیز متفاوت ترجمه شده است. و در ادامه ترجمه این آیه را مورد بررسی قرار می دهیم.

تَنْزِيلُ الْكِتَابِ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ¹

ترجمه آیه 1 سوره زمر: فرو فرستادن این کتاب از جانب خداوند پیروزمند حکیم است.

ترجمه آیه 2 سوره جاثیه: فرو فرستادن این کتاب از جانب خداوند پیروزمند داناست.

¹ زمر 1 / جاثیه 2 / احقاف 2 / غافر 2

ترجمه آیه 2 سوره احقاف: فرو فرستادن این کتاب از سوی خداوند پیروزمند حکیم است.

ترجمه آیه 2 سوره غافر: فرو فرستادن این کتاب از سوی خداوند پیروزمند حکیم است.

مترجم در ترجمه این آیه که عینا 4 بار در قرآن تکرار شده است، واژه «حکیم» را سه بار «حکیم» ترجمه کرده و یک بار (آیه 1 سوره جاثیه) «دانا» ترجمه کرده است و این تفاوت در ترجمه بدون توجه به سیاق آیات است.

یکی دیگر از نمونه‌های بارز عدم یکسانی ترجمه آیات مشابه را می‌توان در آیات 5-8 سوره مؤمنون با 29 تا 32 سوره معارج دید. مشابهت این آیات کاملاً واضح است و در یک آیه نیز خلاصه نمی‌شود بلکه چند آیه پشت سر هم می‌آید.

وَالَّذِينَ هُمْ لِفُرُوجِهِمْ حَافِظُونَ - إِلَّا عَلَىٰ أَرْوَاحِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مُؤْمِنِينَ - فَمَنْ ابْتَغَىٰ وَرَاءَ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْعَادُونَ - وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ¹

ترجمه آیات 5-8 سوره مؤمنون: و آنان که دامن خود را (پاک) نگه می‌دارند. - مگر با همسران و کنیزانشان، که دیگر بر آنان سرزنش نیست. و کسانی که پای از این (حد) فراتر نهند، تجاوزکارند. - و آنان که امانت دارند و به پیمانهای خود پایبندند.

این آیات در سوره معارج نیز به عینه تکرار شده است اما مترجم تمامی آیات را به شکلی متفاوت ترجمه کرده است.

ترجمه آیات 29-32 سوره معارج: و آنان که دامن خود (پاک) نگه می‌دارند - مگر با همسران خویش یا با کنیزان خویش، که نکوهشی بر آنان نیست - اما کسانی که پای از این حد فراتر نهند، تجاوزکارانند.

یکسانی ترجمه در آیه 9 سوره مؤمنون و آیه 35 سوره معارج که کاملاً مشابه اند نیز رعایت نشده است، که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

وَالَّذِينَ هُمْ عَلَىٰ صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ¹

¹ مؤمنون 8-5 / معارج 29-32

این آیه در سوره مؤمنون به این شکل ترجمه شده است: و آنان که مراقب نمازهای خویشند. اما همین آیه در سوره معارج به این شکل ترجمه شده است: و آنها که از نمازهای خود پاسداری می کنند. آیه 80 سوره نمل که عینا در سوره روم و آیه 52 تکرار شده است نیز دو ترجمه کاملاً متفاوت دارد.

(إِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتَىٰ وَلَا تَسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاءَ إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ)²

ترجمه آیه 80 سوره نمل: تو قادر نیستی مردگان را شنوا سازی نمی توانی به کران که روی برمی گردانند و پشت می کنند صدایی بشنوانی.

ترجمه آیه 52 سوره روم: تو مردگان را شنوا نتوانی کرد و این دعوت را به گوش کران، چون روی بگردانند و پشت کنند، نتوانی رساند.

تفاوت در ترجمه این دو آیه کاملاً مشابه، واضح و آشکار است. مترجم هیچ توجهی به مشابه بودن این دو آیه نداشته است.

همچنین آیه 162 سوره بقره که عینا مشابه آیه 88 آل عمران، است به دو شکل کاملاً متفاوت ترجمه شده است.

(خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ)³

ترجمه آیه 162 سوره بقره: در آن (لعنت) همیشه خواهند ماند و عذابشان کم نخواهد شد و مهلتی نخواهند یافت.

ترجمه آیه 88 سوره آل عمران: ایشان تا ابد بدان لعنت گرفتار خواهند بود و نه عذابشان کم می شود و نه به آنان مهلتی داده خواهد شد.

¹ مؤمنون 9 / معراج 35

² نمل 80 / روم 52

³ بقره 162 / آل عمران 88

تفاوت در ترجمه این دو آیه نیز کاملاً مشهود است، و حتی بحث امانت در ترجمه، در ترجمه آیه 88 سوره آل عمران رعایت نشده است. چون عبارت (بدان لعنت گرفتار خواهند بود) در متن عربی آیه نیست و مترجم با توجه به سیاق آیه، آن را افزوده، اما آن را بین دو کمان قرار نداده است.

همچنین در ترجمه عبارت (وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ)¹ مترجم در سوره بقره آن را به صورت لازم ترجمه کرده است، (و مهلتی نخواهند یافت.) و در سوره آل عمران آن را به صورت مجهول ترجمه کرده است، (و نه به آنان مهلتی داده خواهد شد.).

یکی دیگر از موارد عدم رعایت یکسانی ترجمه، در آیه 173 سوره شعراء و آیه 58 سوره نمل است که کاملاً مشابه است.

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ مَطَرًا فَسَاءَ مَطَرُ الْمُنذِرِينَ²

ترجمه آیه 173 سوره شعراء: و بر سرشان بارانی باریدیم و بد بارانی بود باران بیم داده شدگان.

ترجمه آیه 58 سوره نمل: و بر سرشان بارانی باریدیم و بدا باران هشدار داده شدگان.

آیه 41 سوره طور و آیه 47 سوره قلم که به دو شکل کاملاً متفاوت ترجمه شده است و این تفاوت ترجمه نمی‌تواند با توجه به سیاق باشد چون آیه قبل از این هر دو آیه نیز کاملاً مشابه است.

أَمْ عِنْدَهُمُ الْغَيْبُ فَهُمْ يَكْتُمُونَ³

ترجمه آیه 41 سوره طور: یا مگر غیب در اختیار آنهاست و (از غیب) می‌نویسند؟

ترجمه آیه 47 سوره قلم: یا مگر علم به غیب دارند و (آن را) بازمی‌نویسند؟

از نمونه‌هایی که ترجمه دو آیه کاملاً مشابه، ترجمه‌ای کاملاً متفاوت دارد، آیه 10 سوره انعام است که با آیه 41 سوره انبیاء مشابه است.

(وَلَقَدْ اسْتَهْزَيْءَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ فَحَاقَ بِالَّذِينَ سَخِرُوا مِنْهُمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ)¹

¹ بقره 162 / آل عمران 88

² شعراء 173 / نمل 58

³ طور 41 / قلم 47

ترجمه آیه 10 سوره انعام: آری، پیامبران پیش از تو را نیز استهزاء می کردند، اما سرانجام، آن‌ها که استهزاء می کردند به همان (عذابی) که به سخریه‌اش می‌گرفتند دچار آمدند.

ترجمه آیه 41 سوره انبیاء: البته فرستادگان پیش از تو را نیز مسخره کرده‌اند. اما آنان که مسخره می‌کردند همچنانچه مایه تمسخرشان بود، (سرانجام) گریبانشان را گرفت.

تفاوت در ترجمه این دو آیه آنچنان زیاد است که حتی مفهوم را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد، و ممکن است برداشت مخاطب از یک آیه کاملاً مشابه متفاوت باشد.

مترجم در بیان ویژگی‌های ترجمه خود می‌گوید: سعی شده «ترجمه به زبان فارسی متداول و معیار امروز باشد؛ زبانی برکنار از تقلید سبک قدما و مصون از سهل‌انگاریهای بسیاری از نثرهای امروزی و به دور از افراط در فارسی‌گرایی و عاری از لغات و اصطلاحات عربی نامأنوس و غیر متداول در زبان فارسی» (ر.ک: ترجمه حداد عادل از قرآن کریم، سخن مترجم)

حال باید پرسید آیا کلمه «استهزاء» در ترجمه دو فعل «استهزیء» و «یستهزءون»، در ترجمه آیه 5 سوره بقره، با این عقیده مترجم که ترجمه را "عاری از لغات و اصطلاحات عربی نامأنوس و غیر متداول در فارسی" دانسته همخوانی دارد. همچنین باید سؤال شود که چرا در ترجمه آیه 41 سوره انبیاء، این دو فعل «تمسخر» ترجمه شده‌است.

همچنین آیه 48 سوره اسراء که کاملاً با آیه 9 سوره فرقان مشابه است، یکسان ترجمه نشده است، و دو ترجمه تفاوت بسیاری با هم دارد و حتی نوع دو ترجمه با هم متفاوت است، در سوره اسراء به صورت تحت اللفظی ترجمه شده و در سوره فرقان به صورت معنایی ترجمه شده است.

انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً²

ترجمه آیه 48 سوره اسراء: ببین برای تو چه مثل‌هایی زده اند، اما گمراهند و راهی به جایی نمی‌برند.

¹ انعام 10 / انبیاء 41

² اسراء 48 / فرقان 9

ترجمه آیه 9 سوره فرقان: بنگر چه حکایت ها درباره تو گفته اند، آنان گمراه گشته اند و راه به جایی نخواهند برد.

با دقت در ترجمه این دو آیه می توان به تفاوت فاحش بین ترجمه آن دو پی برد و این که علاوه بر تفاوت در زمان فعلها، نوع ترجمه این دو آیه نیز، با هم متفاوت است. در سوره اسراء "امثال"، "مثل ها" ترجمه شده است اما در سوره فرقان "حکایت ها" ترجمه شده است.

مترجم در مورد ویژگی های ترجمه خود از قرآن کریم چنین می گوید: مترجم کوشیده است ترجمه تحت اللفظی نباشد تا مترجم مقید شود معنای هر کلمه و هر عبارت را در زیر آن بیاورد، چنان که گویی می خواهد به خواننده زبان عربی بیاموزد؛ بلکه ترجمه ای باشد که مفهوم آیه ها را، با دقت و التزام به وفاداریه متن، به خواننده فارسی زبان منتقل کند. (ر.ک قرآن کریم ترجمه حداد عادل)

اما باید گفت: مترجم در برخی آیات به این مسأله پای بند نبوده و ترجمه گاه تحت اللفظی می نماید، برای مثال؛ ترجمه آیه 48 سوره اسراء که آن را مورد بررسی قرار دادیم، تحت اللفظی است.

انظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلاً¹

ترجمه: ببین برای تو چه مثل هایی زده اند، اما گمراهند و راهی به جایی نمی برند.

در پایان باید گفت که حداد عادل در برخی موارد به ارائه ترجمه یکسان پایبند بوده است، اما این موارد بسیار اندک است، برای مثال در ترجمه آیه 5 سوره بقره که مشابه آیه 5 سوره لقمان است، ترجمه ای یکسان ارائه کرده است.

(أُولَئِكَ عَلَى هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ²)

ترجمه آیه 5 سوره بقره: ایشان را هدایتی است از پروردگارشان و ایشانند که رستگار اند.

ترجمه آیه 5 سوره لقمان: ایشان را هدایتی است از پروردگارشان و ایشانند که رستگار اند.

¹ اسراء / 48 / فرقان 9

² بقره 5 / لقمان 5

می‌بینیم که مترجم در ترجمه این دو آیه مشابه، یکسانی ترجمه را رعایت کرده است. اما بهتر بود این مسأله در ترجمه تمامی آیات مشابه، تا آنجا که سیاق آیه دخالتی در ترجمه ندارد، رعایت می‌شد.

نتیجه:

غلامعلی حداد عادل در ترجمه خود از قرآن کریم، به یکسان سازی ترجمه آیات مشابه توجه زیادی نشان نداده و در بیشتر موارد ترجمه‌هایی متفاوت ارائه کرده است. تفاوت در ترجمه آیات نیز در ترجمه حداد عادل از قرآن کریم، با در نظر گرفتن سیاق آیات نبوده است. بنابراین پیشنهاد می‌شود مترجم محترم جهت بهتر شدن ترجمه در ویرایش‌های جدید، اقدام به یکسان سازی ترجمه آیات مشابه نماید.

همچنین با توجه به اهمیت ارائه ترجمه یکسان برای آیات مشابه، دیگر مترجمان قرآن کریم نیز که به دنبال ترجمه قرآن کریم هستند، بهتر است برای آیات مشابه ترجمه‌ایکسان ارائه کنند. همچنین پیشنهاد می‌شود ترجمه‌هایی که منتشر شده و در دسترس عموم قرار گرفته است نیز در صورت امکان توسط مترجمان ویرایش شده و این نکته در آن رعایت شود.

منابع:

بخش اول : کتاب

- قرآن کریم
- خرمشاهی ، بهاء الدین: بررسی ترجمه های امروزی فارسی قرآن کریم ، موسسه فرهنگی ترجمان وحی، قم ، 1388.
- رضائی اصفهانی، محمد علی: منطق ترجمه قرآن، انتشارات مرکز جهانی علوم اسلامی، چاپ اول ، قم، پاییز 1386
- سلیمانی پور، محمد مهدی، آیات مشابه قرآن، الهادی، قم، چاپ اول، 1380
- قلیزاده، حیدر: مشکلات ساختاری ترجمه قرآن کریم ، مؤسسه تحقیقاتی علوم اسلامی- انسانی دانشگاه تبریز، تبریز، چاپ اول 1380
- المطعنی، عبدالعظیم ابراهیم محمد، خصائص التعبير القرآني و سماته البلاغية ، مكتبة وهبة چاپ اول، قاهره ، 1992م.
- نجار ، علی ؛ اصول و مبانی ترجمه قرآن (همراه با نقد و بررسی ترجمه حزب اول قرآن کریم از 5 مترجم)، کتاب مبین، رشت، چاپ اول 1381.

بخش دوم مقالات:

- رکنی یزدی، محمد مهدی، بایستگی ترجمه قرآن در گذر زمان با نگاهی به ترجمه غلامعلی حداد عادل ، مجله مشکوة ، شماره 111 تابستان 1390
- غضنفری ، محمد ؛ نگاهی به تکرار های واژگانی قرآن از منظر زیان‌شناسی نقشی-سازگاری و دشواری ترجمه این گونه عناصر ، مجله مطالعات زبان و ترجمه (دانشکده ادبیات و علوم انسانی) علمی-پژوهشی، شماره دوم، پاییز 1389
- کوشا، محمد علی، معرفی و بررسی ترجمه قرآن کریم از دکتر حداد عادل ، دو فصلنامه ترجمان وحید و فصلنامه فرهنگی، اجتماع‌پس سال شانزدهم، شماره 1 (پیاپی 31)، بهار و تابستان 1391

Translation of the same verses of the Holy Quran

(According to the translation, Gholam Ali Haddad Adel)

Abstract:

There are verses in the Quran that one or more of the same in a chapter or a few chapters, is repeated. One of the most important issues in the translation of the Holy Qur'an, translation of these verses, and the same is the revelation of the Divine Wisdom; translators should observe the problem and for his translation of the same verse translated the same offer. However, the difference may be translated, the verse can also be affected to a similar verse two concepts should be presented. Gholam Ali Haddad Adel did not regard the problem and for his translation of these verses in different translations provided. In this paper we demonstrate the need for a uniform translation of the same verse, verse translation of coherence in the translation of the Holy Qur'an Haddad Adel also is examined.

Keywords: Quran Translation, Haddad Adel, similar verses, translated assimilation